

στήμης, ἥτις διδάσκει τὸν ἐπιστήμονα νὰ βλέπῃ τὴν ἱστορίαν ἐκάστου ἀντικειμένου οὐχὶ ἐπὶ τῶν σελίδων τῶν περιγραφῶν, ἀλλ' ἐπὶ τῶν σελίδων αὐτοῦ τοῦ ἰδίου μνημείου. Εξηγηθῶμεν.

Επὶ τῆς ἐποχῆς τῶν κατακομβῶν ὑπῆρχον τὰ κρυπτογραφικὰ καλοῦμενα σήματα ἐκ τῶν ὁποίων καὶ ἀνεφέραμεν μερικά καὶ εἰς ἄλλας προηγουμένας ἡμῶν ὁμιλίαις ταῦτα ἦσαν διπλασθὴ ὁ Ἰχθύς ὅστις ἐσήμαινεν ἀναγινωσκόμενος Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ υἱὸς σωτὴρ, ὁ ταῶς, ὁ πελεκάν, ὁ σταυρὸς καὶ διάφορα ἄλλα, ἅτινα πέρουσιν ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ αἰθόρῃ εἶχον ἐξηγήσει εἰς ὑμᾶς.

Εκ τούτων τέλος τῶν διαφόρων σημάτων δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν καὶ τὴν ἐποχὴν οἰουδιόποτε μνημείου τῶν Χριστιανικῶν αἰώνων, καὶ τοῦτο ὀνομάζεται ἡ ἀπὸ τῶν μνημείων θεολογία.

Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑπῆρξαν αἱ κατακόμβαι ἥτοι οἰκοδομήματα κεχωσμένα ὑπὸ τὴν γῆν καὶ ἐν αὐτοῖς εὗρισκοντο πολλάκις οἱ Χριστιανοί. Δὲν λησιμονῶ, ὅτι εἶπον νὰ μὴ ὁμιλήσω ἱστορικῶς καὶ ὅμως ἀναγκάζομαι ἐνταῦθα.

Ἦτο παρακαλῶ δυνατόν κατα τοὺς χρόνους ἐκείνους τῆς φοβερᾶς τρομοκρατίας νὰ κτίσῃ ὁ Ἰωάννης διὰ τὴν Θεοτόκον οἶκον ὑψηλὸν καὶ νὰ ἀναβαίνει καὶ οὗτος εἰς ἐν ὅρος τόσον δύσκολον; Ἀς ὑποθέσωμεν ὅτι ὑπῆρχεν ὑπερέτις τις ἡ ὁποία τὸν ἀνεβίβαζεν διὰ κλίμακος, ἀλλὰ καὶ πάλιν δύσκολον ἢ κάλλιον νὰ εἶπω ἀδύνατον.

Επαναλαμβάνω καὶ ἐνταῦθα πατέρες, ὅτι τὸ ζήτημα ἡμῶν τοῦτο ἐξετάζεται φιλικῶς καὶ οὐχὶ ἰχθυικῶς. Οταν λοιπὸν καὶ ἐπιστημονικῶς ἐξετασθῇ, ὅτι ἡμεῖς ἔχομεν ἄδικον, δὲν ἔχομεν παρὰ νὰ τὸ παραδεχθῶμεν καὶ νὰ ἀσπασθῶμεν προθύμως τὰς ἰδέας ἡμῶν περὶ τούτου διότι ἡ ἀλήθεια δέον νὰ κίτται ὑπεράνω ὅλων. Ἀλλ' ἰδοὺ τὸ σχῆμα τῆς Εκκλησίας ἡ κατὰ τοὺς Δυτικοὺς ὁ οἶκος τῆς Θεοτόκου· παρατηρήσατε πρὸς τὰ ὀπισθεν εἶναι στρογγύλος καὶ πρὸς τὰ ἐμπροσθεν ὡς λέγουσιν οὗτοι εἶναι ὀκτάγωνος. καὶ ὅμως τὸ σχῆμα αὐτὸ τούτου δὲν εἶναι ἐμπροσθεν ὀκτάγωνον. Λέγουσιν οἱ πατέρες τῆς Καθολικῆς

Εκκλησίας, ὅτι καὶ ἂν δὲν εἶναι, ὀλίγον ἂν συμπληρωθῇ θὰ γείνη ὀκτάγωνον· ἀλλὰ ποῦ δὲν συμπληροῦται; Εἰδὼ λέγουσιν, ὅτι εἶναι ἡ θεομάστρα τοῦ οἴκου· ἐκεῖ τὸ προσευχητάριον, ἐκεῖ ἡ αἰθούσα τοῦ ὕπνου καὶ ἐκεῖ ἑτέρα αἰθούσα ἡ *vestiaria* ἐκεῖ ἄλλη πάλιν αἰθούσα τῶν ἐπισκέψεων ἡ τῆς ὑποδοχῆς. Καὶ ὅταν ἤρχοντο αἱ φίλαι τῆς, ἐβγαζε τὸ *ridau* καὶ ἐπάγαιεν εἰς τὸ δωμάτιον τῆς ὑποδοχῆς· παρέκει ἄλλο δωμάτιον διὰ τὰ ἀσπρόρουχά τῆς. Κατὰ τὴν Αἰκατερίνην τὴν Ἀγίαν, ἥτις καὶ εἶναι ἡ δι' ὁράματος ὑποφῆτις τοῦ οἴκου τῆς Θεοτόκου ἐν Εφέσῳ, μετὰ τὸν θάνατον τῆς Θεομήτορος οἱ Ἀπόστολοι μετέβαλον αὐτὸν εἰς ἐκκλησίαν. Ταῦτα παραδέχονται οἱ πατέρες ἀλλὰ δὲν ὁρίζουν δυσανχῶς καὶ κατὰ ποίαν ἐποχὴν ἔγινε τοῦτο· ἡ ἐπιστήμη ζητεῖ νὰ μάθῃ τὴν ἐποχὴν.

Μετὰ τὸν θάνατον τῆς Θεοτόκου δὲν ἦτο βεβαίως δυνατόν νὰ κτισθῇ ναὸς, διότι οἱ Χριστιανοὶ εὐρίσκοντο εἰς διωγμοὺς καὶ δὲν ἐπετρέπετο εἰς αὐτοὺς νὰ κτίζωσιν Ἐκκλησίας. Τότε Ἐκκλησίαι εἶχον ἐν ὑπὸ τὴν γῆν τὰς κατακατόμβας. Ἡ κεραμοπλαστικὴ ἡ εὐρίσκομένη καὶ ὑπάρχουσα εἰς τὸν ναὸν τοῦτον ὁμοιάζει πρὸς τὴν κεραμοπλαστικὴν τῆς Εἰσεύσεως. Αἱ αὐταὶ κέραμοι· λυπούμαι ὅτι δὲν ἔφερον μεθ' ἑαυτοῦ τοιαύτας, ὅπως σὰς δείξω.

Οἱ Πατέρες Λαζαρισταὶ μοὶ ἔφεραν προσέτι καὶ σημειώσεις ἀποδεικνυούσας, ὅτι διάσημοι καθηγηταὶ εἶπον τὸν ναὸν τοῦτον τοῦ τετάρτου, ἡ ἑκτοῦ κατ' ἄλλους, ἡ ἐβδόμου κατ' ἄλλους πάλιν αἰῶνος, ὅτι ἡ κτίσις τοῦ ναοῦ ἀνάγεται ἀπὸ τοῦ τετάρτου μέχρι τοῦ ἑκτοῦ αἰῶνος, ὅλα ταῦτα εἶναι ἀντιφάσεις καὶ παραδοξολογίαι.

Ἀλλὰ τώρα, ἂς ὑποθέσωμεν, ὅτι δὲν εἶπον τίποτε· τίποτε περὶ Αἰκατερίνης τῆς ἁγίας· τίποτε περὶ τῆς οἰκίας τῆς Παναγίας· τίποτε περὶ τῶν γνωμῶν τοῦ ἐνός ἢ τοῦ ἄλλου.

Φεύγει ὁ ἱστορικὸς καὶ πορουσιάζεται ὁ ἐπιστήμων διὰ νὰ κρίνῃ οὗτος τίνος αἰῶνος εἶνε τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο. Ερχομαι, ὅθεν ὡς ἐπιστήμων ἐνώπιον ἐρειπίου διὰ νὰ κρίνω αὐτὸ τίνος ἐποχῆς εἶναι τοῦτο. Ἀς ὑποθέσωμεν, κύριοι, ὅτι ἔχετε ἀσθενῆ τινα· ὅτι ἔχετε προσκαλέσει τέσ-

σαρας ἤδη ἰατροὺς διὰ νὰ γνωμοδοτήσωσι περὶ τῆς ἀσθενείας αὐτοῦ, καὶ θέλετε τώρα νὰ προσκαλέσητε καὶ πέμπτον· ἕκαστος τῶν ἰατρῶν τούτων εἶπε τὴν γνώμην του ἔχει ἄρα καὶ ὁ πέμπτος τὸ δικαίωμα νὰ εἴπῃ τὴν γνώμην αὐτοῦ σύμβουλον ἔχων μόνον τὸν ἀσθενῆ καὶ τὴν ἐπιστήμην αὐτοῦ.

* *

Ἡ Αἰ περίοδοι τῆς Χριστιανικῆς ἐποχῆς εἶνε αἱ ἐξ ἧς· α'. ἡ ἀπὸ 1—312, ἡτοι ἡ ἀπὸ τοῦ πρώτου αἰῶνος μέχρι τοῦ τετάρτου. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δὲν ἔχομεν ναοὺς καθολοκληρίαν ναοὺς. Μόλις οὗτοι ἤρξαντο νὰ ἐγείρονται ἀπὸ τοῦ 312, ὅτε ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ὑπέγραψεν ἐν Μεδιολάνοις τὸ διάταγμα τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἀληθὲς εἶνε μόνον, ὅτι εἴχομεν ἐπὶ Δεκίου τοῦ Αὐτοκράτορος ἀποπείρας τινὰς πρὸς ἀνέγερσιν ναῶν, ὡς τοῦτο πιστοποιεῖ τὸ διάταγμα αὐτοῦ ἐνῷ ἀναφέρονται Χριστιανικοὶ ναοὶ καὶ ἑδάφος. Μετὰ τὸ 312 ἐξῆλθον οἱ Χριστιανοὶ ἐκ τῶν κατακουδῶν καὶ τοῦ σκότους καὶ κατέλαβον τὸν Παρθενῶνα, τὸ Βραχθεῖον, τὰ Προπύλαια, ὅπως τελοῦν ἐν αὐτοῖς τὰς λειτουργίας αὐτῶν. ἔχομεν δὲ μάρτυρα τῶν λεγομένων μὲν τὸν θαυμάσιον λόγον τοῦ Εὐσεβείου, ὅστις ἐξεφώνηθη κατὰ τὴν πρώτῃν Κυριακὴν τῆς ἐξόδου αὐτῶν. Τότε πρῶτον οἱ ἱερεῖς λευκάς ἐνδυσθέντες χιτῶνας ἐλειτούργησαν ὑπὸ τὸν ἥλιον. Ἡ πυρὰ ἔπαυσε πλέον νὰ ἀνάπτῃ καὶ ἀπειλῇ τοὺς μάρτυρας καὶ αἱ φλόγες αὐτῆς δὲν ὑψοῦνται πλέον εἰς τὸν οὐρανόν. Ὁ στίβος τῶν σταδίων, εἰς ὃν τοσοῦτοι καθ' ἡμέραν ὠδηγοῦντο μάρτυρες καὶ ἀθλῆται, δὲν ταράσσεται πλέον οὐδὲ βάφεται ὑπὸ τῶν αἱμάτων αὐτῶν.

Ἰδοὺ, Κύριοι τὶ μᾶς λέγει ἡ ἐπιστήμη.

* *

Ἐλθωμεν ἤδη καὶ εἰς τὴν δευτέραν περίοδον τοῦ Χριστιανισμοῦ ἡτοι εἰς τὴν ἀρξαμένην ἀπὸ τοῦ 312 καὶ ἀφασαν τῷ 527. Ὁ ἐπιστήμων ἐρωτᾷ τὴν ἐποχὴν ταύτην· ἔχεις ναοὺς καὶ μὲ ποῖον σχῆμα ἦσαν οὗτοι; καὶ λαμβάνει τὴν ἐξ ἧς ἀπάντησιν μάλιστα ἔχω· ἐρώτησεν μόνον τὴν παρούσαν ἐποχὴν διὰ νὰ σοὶ εἴπῃ τὶ θὰ εἴπῃ τέμπλον, ὡραία πύλη, θωράκια, σολέα· ἀλλ' ὁ εἰς τὸ μέσον

ιστάμενός ποτε ἄμβων ποῦ εἶναι; Τέμπλον κατὰ τὴν περίοδον μάλιστα ταύτην, ὅποιον βλέπομεν αὐτὸ σήμερον δὲν ὑπῆρχε. Μόνον πάτερόν τι βασταζόμενον ὑπὸ στύλων ἵστατο ἐν τῇ θέσει αὐτοῦ ταύτῃ, κατέπ' αὐτοῦ ἀνεστήλουν τὰς εἰκόνας, ὅθεν καὶ ἀναστήλωσις ἢ καθήλωσις αὐτῶν, ἂν αἱ εἰκόνες δὲν εὗρισκοντο ἐπὶ τῶν στύλων. Κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην περίοδον οἱ Χριστιανοὶ καταλαμβάνουσι τοὺς εἰδωλολατρικοὺς ναοὺς, οὓς μεταβάλλουσιν εἰς Εκκλησίας. Τοῦτο ὅμως δὲν ἦτο πάντοτε εἰκόλον, οὐδὲ δυνατόν πανταχοῦ καὶ ἀναγκάζοντο νὰ οἰκοδομῶσιν ἰδίους, ἔχοντας τὸ σχῆμα τῶν βασιλικῶν. Ἦσαν δὲ αἱ βασιλικαὶ, ὀρθογώνιαι στοαί, τῶν ὁποίων μία ἐκ τῶν μικροτέρων πλευρῶν ἐγίνετο ἐν σχήματι ἡμικυκλίου. Ἐν τῷ ἡμικυκλίῳ τούτῳ ἦτο ἡ ἔδρα τοῦ βασιλέως, ὅστις ὡς ἀρχὼν ἔκρινε τοὺς πταίστας κατὰ τὰς ἀγωγάς· ὑπὸ τὰς βασιλικὰς ὑπῆρχον ὑπόγεια, εἰς τὰ ὁποῖα ἐνεκλείοντο οἱ καταδικαζόμενοι. Τοιοῦτος ναὸς διασώζεται μέχρι σήμερον ἐν Πομπηίᾳ.

Προσεῆατε λοιπὸν, ἂν ὁμοιάζῃ ποσῶς ὁ ρυθμὸς οὗτος τῶν βασιλικῶν πρὸς τὸν ναῖσκον τῆς Καπουλᾶ Παναγίας. Ἀρα δὲν δυνάμεθα νὰ ἀναγάγωμεν οὐδὲ εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην.

*
* *

Ερχόμεθα νῦν εἰς τὴν τρίτην περίοδον, ἥτις ἀρχεται ἀπὸ τοῦ 527 καὶ λήγει τῷ 842 ἢτοι ἀπὸ τοῦ ἔκτου μέχρι τοῦ ἐννάτου αἰῶνος· δηλαδὴ ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ ναοῦ τῆς Ἀγίας Σοφίας. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἡ λειτουργία ἀρχεται νὰ λαμβάνῃ τὴν μορφήν τῆς λειτουργίας τῆς νῦν ἐποχῆς. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς τρίτης ταύτης περιόδου, οἱ διάκονοι ἔφερον ἀπὸ τὰ παστοφόρια τὰ ἅγια δῶρα καὶ παρέδιδον αὐτὰ εἰς τὸν ἐπίσκοπον, ὅστις πύλλογι αὐτὰ· ἂν δὲ τις ἐκ τῶν εἰσνεγκόντων εἶχεν ἀμάρτημά τι· τὸ δῶρον αὐτοῦ δὲν ἐγίνετο δεκτὸν μέχρις οὗ οὗτος συγχωρηθῇ διὰ δημοσίου ἐξομολογήσεως καὶ μετανοίας. Ἀλλ' ὅτε οἱ χριστιανοὶ νύξήθησαν, τότε πλέον δὲν ἤσκει μία Ἀγία Τράπεζα, διότι ἐγίνετο ἀνάγκη πολλάκις νὰ τελεσθῇ καὶ δευτέρα λειτουργία, ἐνῶ ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἁγίας τραπέζης ἀπαγορεύεται τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ δις λειτουργεῖν. Κατό-

πιν ἐδένσε νὰ γείνη καὶ τρίτη, καὶ οὕτως ἐγένεον ὁ τρισεπόστατος σήμερον ναός. Ἐκτίσθησαν μάλιστα ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις ναοὶ ἔχοντες καὶ τῶν τριῶν ἀγίων τραπεζῶν πλειότερας, ὥς εἶναι ὁ ἐν τῇ μονῇ τοῦ Δαφνίου, ὅστις ἔχει ἐπτά ἐν ὧν ἀγίας τραπέζας· ἀλλὰ πάντοτε ὁ ναός τῆς Ἀγίας Σοφίας ἐχρησίμευεν ὡς προτύπον διὰ τοὺς κτιζομένους κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην νέους ναοὺς. Πρὸ τινος καιροῦ εὐρισκόμενος ἐν Σάμῳ εἶχον ἐπισκεφθῆναι ναόν τινα μικρὸν μὲν, ἀλλὰ θαυμάσιον ἀπομίμημα τοῦ ναοῦ τῆς Ἀγίας Σοφίας.

*
* *

Ο Ναῖσκος οὗτος εὐρίσκεται εἰς τὸ Καρλοβάσιον καὶ ἐθαύμασα πράγματι τὴν ἰδιοφυίαν τοῦ ἀρχιτέκτονος, ὅστις διὰ δύο μόνον γραμμῶν κατώρθωσε νὰ ἀπομιμηθῇ οὕτω σπουδαῖον ἔργον· τοιαῦται, ἰδιοφυεῖς Κύριοι, δὲν εἶνε νομίζω σπάνια μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων· ὁ ἀρχιτέκτων οὗτος χωρὶς βεβαίως νὰ εἶνε θεωρητικὸς μὲ μίαν ἀπλὴν παρατήρησιν, ἣν ἔκαμε ἐπὶ τοῦ προτύπου, ἠρκέσθη νὰ ἀναπαραστήσῃ αὐτὸν τόσον πιστῶς. Τοιοῦτοι οἱ ναοὶ τοῦ ἔκτου μέχρι τοῦ ἐννάτου αἰῶνος. Ἀλλ' οὐδὲ τὴν φόρμαν τῶν ναῶν τούτων ἔχει ὁ ναός οὗτος τῆς Καπουλῆ Παναγίας, περὶ οὗ καὶ ἡ διάλεξις. Ἀρα οὕτε εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν αὐτόν. Εἰς ἄλλου ἔχομεν καὶ τὴν κεραμοπλαστικὴν, Κύριοι, ἥτις μεγάλως δύναται νὰ διαφωτίσῃ ἡμᾶς εἰς ἀκριβῆ κατὰταξιν ἐν τινὶ ἐποχῇ οἰουμένην ἀρχαίου Χριστιανικοῦ ναοῦ. Ἐπειδὴ δὲ πολλοὶ ἴσως ἐξ ὑμῶν ἀγνοοῦσι τί εἶναι ἡ κεραμοπλαστική, ἃς εἶπω ἐν ὀλίγοις τινὰ περὶ αὐτῆς, καθ' ὅσον ἐπιτρέπει μοι ἡ ὥρα, διὰ νὰ λάβετε ἀπλὴν μόνην ἐννοίαν τῆς ἐπιστήμης ταύτης. Πρὸ ὀλίγων μόλις ἐτῶν οὐδεὶς ἐγνώριζεν, ὅτι εἰς τὰ τοῦβλα ἐκεῖνα τῶν ἀρχαίων ναῶν, ἀναγινώσκονται γράμματα καὶ ρητὰ· τὴν κουμπογραφίαν ταύτην καυχώμαι, Κύριοι, ὅτι ἐγὼ πρῶτος ἀνεκάλυψα. Πάντες πρὸ τῆς ἀνακαλύψεώς μου ταύτης ἐνόμιζον τὴν κεραμοπλαστικὴν ἀπλὴν τῶν ναῶν διακόσμησιν· μόνος ἐγὼ ἐβλεπον γράμματα ἐν αὐτῇ, ἀλλὰ φοβούμενος μήπως ἐπασχον ψύχωσιν τινα, ἔνεκα τῆς ὁποίας ἀνεγίνωσκον δὴθεν τὰ γράμματα ἅτινα ἦσαν ἀνέπαρκα καὶ φαντασι-

ώδη, ἔγραψα πρὸς τοὺς ἐν Ἀγγλία φίλους μου, οὓς καὶ παρεκάλεσα μάλιστα νὰ παρατηρήσωσι καὶ οὗτοι μετὰ προσοχῆς μίπως διακρίνωσιν αὐτά. Διότι τῇ ἀληθείᾳ ὑπὸ πολλοῦ φόβου εἶχον καταληφθῇ τότε σκεπτόμενος, ὅτι ἐνδεχόμενον ἦτο ὁ πρὸς τὴν ἐπιστήμην μου ἔρωσ νὰ μὲ κατέστησε τυφλόν, ἀπαραλάκτως πρὸς τὸν ἐρώμενον ὄν τι, τὸ ὁποῖον, ἔνεκα τοῦ σφοδροῦ αὐτοῦ ἔρωτος φαντάζεται ὡς ἰδανικόν καὶ τέλειον, καὶ ἐνῶ οἱ ἄλλοι γελῶσιν οὗτος λέγει· «ὦ! πόσον θὰ ἠδύνασθε νὰ ἐκτιμήσητε τοῦτο, εἰάν εἶχετε τοὺς ἰδικούς μου ὀφθαλμούς! Εἶναι ὑπερόχον, εἶναι ἔξοχον τὸ κάλλος αὐτοῦ».

Εὐτυχῶς ἀντὶ νὰ γελάσωσιν οὗτοι μὲ συνεχάρησαν θερμότατα καὶ συγχρόνως μοι ἀπέστειλαν σημαντικόν τι χρηματικὸν ποσόν, ὅπως γράψω ἴδιον ἔργον περὶ κεραμοπλαστικῆς. Καὶ ταῦτα πρὸ εἰκοσιν ἡδὴ ἐτῶν, ὅτε εὐρισκόμην εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ σταδίου μου ἐν τῇ ἐπιστήμῃ· αὕτη ἦτο ἀκριδὴς καὶ ἡ πρώτη αἰτία, ἥτις μὲ ἐνεθάρρυνε νὰ ἐπιδοθῶ μετὰ μεζονος ἔρωτος εἰς αὐτάν. Ἡ κεραμοπλαστικὴ, κύριοι, διαιρεῖ τὰ ἀντικείμενα αὐτῆς εἰς διάφορα εἶδη· εἰς ἀπλά, εἰς σύνθετα καὶ εἰς πολυούνθετα.

* * *

Ἐχομεν ὁπλὰδὴ διαφόρους ἐπιγραφὰς κεραμοπλαστικῆς τέχνης· ὡς π. χ. [Ω, Α] ἐξηγούμενον· Εἰμὶ ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος· † † δύο σταυροὺς, τὰ μυστικὰ τῆς Ἀποκαλύψεως καὶ διάφορα χωρία τῆς Ἀγίας Γραφῆς. Τῶν σημείων τούτων παρουσίασα ὁλοκλήρους πίνακας εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν συνέδριον, ὅπερ συνεκροτήθη πρὸ τινος χρόνου. Οἱ ναοὶ ἐξωθεν ὠκοδομοῦντο μὲ λίθους τετραγώνους, οἵτινες μάλιστα ὀνομάζοντο ἀκτίται καὶ κονχυλίται.

Ἀκτίτης ὀνομάσθη ὁ λίθος οὗτος, διότι εὐρίσκεται εἰς τὰς Ἀκτὰς καὶ ἰδίως τῆς Ἀττικῆς. Κονχυλίτης δὲ, διότι γέμει κονχυλῶν. Γερμανοὶ τινες ἀρχαιολόγοι ἐφρόνουν, ὅτι ἀκτίτης ὁ λίθος οὗτος εἶχεν ἡδὴ ὀνομασθῇ, διότι εὐρίσκεται ἐν τῇ Ἀττικῇ μόνον, ἀλλ' ἀπεδείχθη τὸ λάθος.

Ο τοίχος τῶν ναῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἶναι ἀκόμῃ ἰσοδομικός, ἀρα ὁ ναὸς ἡμῶν οὗτος δὲν ἀνήκει οὔτε εἰς τὴν περιόδον ταύτην. Ἀς ἴδωμεν τὴν τετάρτην περίοδον ἥδη, ἥτοι τὴν ἀρξαμένην ἀπὸ τοῦ 842 καὶ λήξαν τῷ 1453, ἀλλ' οὔτε, ὡς βλέπω, εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς περιόδου ταύτης δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν αὐτόν. Εἶναι βλέπετε, Κύριοι, τόσον πτωχὸν τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ὅσον καὶ ἐξ αὐτῆς ἐτι τῆς λάσπης καὶ τοῦ κεράμου νὰ προδίδηται ὅσον λοιπὸν καὶ ἂν προσπαθῆσωμεν, ὅσιν καλὴν θέλησιν κὴ διὰθεσιν, ἐὰν δεῖξω, δὲν δύναμαι νὰ τὸ φέρω οὐδὲ εἰς αὐτὸν τὸν αἰῶνα.

*
* *

Ἀς ἴδωμεν ποῦ ἐπὶ τέλους θὰ ριγῶμεν αὐτὸ καὶ μεθ' ὅ-
λους τοὺς καθορισμοὺς τῶν μερῶν αὐτοῦ, τὰ ὅποια βλέ-
πουσιν οἱ Καθολικοὶ πατέρες οἵτινες λέγουσιν, ὅτι ἐδῶ ἡ
Παναγία ἔθετε τὰ ἀσπρόρουχά της, διότι ἐγὼ παρατη-
ρῶ πόρταν· οὕτω καὶ τὰ λοιπὰ ἀλλοίαν μοὶ δεικνύουσιν
οἶν· ἀλλ' αὐτὸ εἶναι δευτερεῦον ζήτημα· δι' ὅλα λοιπὸν
τὰ ἐπιπροσθούντα ταῦτα ἐμπόδια ἐγὼ τοῦλάχιστον, ἐὰν
δὲν ἐντρεπόμην, θὰ κατέτασσον αὐτὸ εἰς ἐποχὴν πολὺ
νεωτέραν· εἰσεύρετε, Κύριοι, ποίαν; τοῦ δεκάτου ἔκτου
μόλις αἰῶνος· Τὴ νὰ γείνη; βλέπετε τὸ κεραμίδι εἶναι ὅ-
σον πτωχό, ἡ λάσπη τόσον πτωχή. Ἡ ἐπιστήμη γὰρ οἶζει
ἥδη καὶ τὰ εἶδη τοῦ πηλοῦ. Οἱ βυζαντινοὶ διὰ νὰ κά-
μωσι τὴν λάσπην ἐδραζον κριθὰν καὶ ἀναμειγνύοντες
κεραμότομημα ἐκτιζον οὐχὶ ἀπλοῦς τοίχους, ἀλλὰ τεῖχη
φρουρίων δι' αὐτῆς· τὴν συνταγὴν αὐτῶν ταύτην ἀπαν-
τῶμεν εἰς τὸν Κεδρηνόν. Λέγων ταῦτα, Κύριοι, μὴ νο-
μίσητε, ὅτι ζητῶ νὰ συστήσω ἀντιπολίτευσιν! ἀπαγε·
ταῦτα μοὶ ὑπαγορεύει ἡ ἐπιστημονικὴ ἀκρίβεια, ἥς θια-
σώτης τυγχάνω. Μένουσιν ἥδη εἰς ἡμᾶς οἱ χρόνοι τῆς
πέμπτης περιόδου, ἥτοι ἀπὸ τοῦ 1453—1907.

Εἰς ἐκ τῶν φίλων πατέρων τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας
μοὶ ἔγραψε πρὸ τινῶν ἡμερῶν, ὅτι ἐν προηγουμένῃ μοι
διαλέξει γενομένη ἐν τῇ Εὐαγγελικῇ σχολῇ, εἶπον δέ-
κατον τέταρτον αἰῶνα ὡς ἐποχὴν τοῦ ναοῦ, καθ' ἣν οὗ-
τος ἐκτίσθη· τοῦτο δὲν πιστεύω· διότι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ
κάμω ἐγὼ αὐτὸ τὸ λάθος.

Εν μόνον παρακαλῶ νὰ γείνη, αἱ εἰκόνες, αἵτινες παρ-
ριστῶσι τὰς πλευρὰς τοῦ ναοῦ, αἱ ληφθεῖσαι διὰ τῆς φω-
τογραφίας, νὰ ἀποσταλῶσιν εἰς τὰς Ἀκαδημίας τοῦ Βατι-
κανοῦ καὶ τῆς Γερμανίας καὶ ἐκεῖ νὰ ζητηθῇ ἡ γνώμη
τῶν σοφῶν αὐτῶν καθηγῆτων. Τί ἄλλο νὰ εἶπω; Ζητῶ,
θέλω νὰ σᾶς εὐχαριστήσω, προσπαθῶ ἂν οὐχὶ εἰς τὸν τέ-
ταρτον καὶ ἕκτον αἰῶνα νὰ ἀναγάγω τὴν ἰδρυσιν τοῦ
ναοῦ τούτου, τοῦλάχιστον εἰς τὸν ὁωδέκατον, ἀλλὰ δὲν
γίνεται· εἶναι ἀδύνατον.

* *

Μὴ νομίσητε, ὅτι καταχρῶμαι καὶ ψεύδομαι· διόλου,
ὡς μὴ διέλθωσι τὴν φαντασίαν ὑμῶν τοιαῦται σκέψεις·
διότι ἐγὼ ἔχω μανίαν τινὰ πρὸς τὴν ἐπιστήμην μου καὶ
ἵνα κατὰ Πλάτωνα εἶπω θεῖαν τινὰ μανίαν. Κοιμῶμαι, ἐ-
ξυπνῶ, περιπατῶ καὶ πάντοτε καὶ πανταχοῦ Ἐκκλησίας
βλέπω, ναοὺς ὄνειρεύομαι. Καὶ ἐγὼ ἐπεθυμῶν καὶ πολὺ
μάλιστα νὰ ᾔτο ἀρχαιότερος, διότι ἡ χαρὰ παντὸς ἀρ-
χαιολόγου εἶναι νὰ βλέπῃ καὶ μελετᾷ ἀρχαίους ναοὺς,
ἀλλὰ δὲν γίνεται. Μὴ πιστεύετε, ἐπαναλαμβάνω, ὅτι ψεύ-
δομαι, διότι ἐννοεῖται, ὁποῖαν εὐθύνην ἔχει ὁ ἱατρός· λέ-
γων, ὅτι ὁ φθισίων πάσχει ἐκ πυρετοῦ ἀπλοῦ μόνον· μη-
δὲ, ὅτι καταχρῶμαι τῆς θέσεώς σας λέγων λόγους ἀβα-
σίμους καὶ ἔχων ἐν τῇ μνήμῃ μου τὸ τοῦ ἱατροῦ ἐπ' ἀ-
δείᾳ κτείνω. Τοῦτο δὲν γίνεται διότι ἄλλως θὰ μᾶς κρί-
νωσιν αἰετιον δύο μεγάλα Πανεπιστήμια καὶ θὰ λάμψῃ ἡ
ἀλήθεια ἥτις εἶναι τὸ πᾶν. Ποῖος λόγος παρακαλῶ, εὐ-
γενεῖς Κύριοι, θὰ μὲ ἀνάγκαζε νὰ θελήσω ὥστε νὰ δυσα-
ρεστήσω ὑμᾶς, ἐγὼ ὁ γνωστὸς ὑμῖν διὰ τὰ αἰσθήματα
ὑφ' ὧν ἐμφοροῦμαι; διὰ τὰ αἰσθήματα τῆς ἀγάπης καὶ
εἰρήνης, ἅτινα θεωρῶ ἀνώτερα πάντων; Ἐπανέλθωμεν εἰς
τὸ θέμα ἡμῶν. Οἱ Καθολικοὶ λέγουσιν, ὅτι ἡ Καπουλῆ
Παναγία εἶναι οἰκία τῆς Θεοτόκου καὶ ὄχι ναός. Ἀλλ' ἐ-
γὼ δὲν πιστεύω ἡ Παναγία νὰ ᾔθελε τόσην πολυτέλειαν
καὶ βλέπω καθαρῶς, ὅτι εἶναι ναός καὶ ὄχι οἰκία· πάντα
δὲ τὰ δωμάτια, ὅσα παρατηρεῖ τις εἶναι ἀπλαῖ μόνον φά-
σεις, ὡς ἔλαβεν ἡ Ἐκκλησία.

* *

Τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι σπουδαιότατον, ἀλλ' ἐκρίθη

οἷα τῆς ἐπιστήμης καὶ μὲ τὰς παραδόσεις μόνον. Εἰς ἐπίσκοπος ὥρισεν εἰς τοὺς Δυτικοὺς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν τελετὴν, ἀλλὰ δύναται ἄραγε οὗτος ἀνευ ἐπιστήμης νὰ ἀναβιδάσῃ ἢ καταβιδάσῃ ἐποχάς;

* *

Επὶ πλέον ζητῶ καὶ τὴν συγγνώμην ὑμῶν, εὐγενεῖς Κύριοι, ἐάν ὁ λόγος μου δὲν διεξήχθη καλῶς· ἄλλως τὶ ἠθέλατε νὰ κάμω μακρὰν τῆς βιβλιοθήκης μου, μακρὰν τῶν ἐργαλείων μου, μακρὰν παντός βοηθήματος εὐρίσκόμενος; Ὅπως δὲ ὁ ἱατρὸς οὐδὲν δύναται νὰ πράξῃ μὴ ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ τὰ χειρουργικὰ αὐτοῦ ἐργαλεῖα, τοιοντοτρόπως καὶ ἐγὼ διὸ ἀπορῶ πῶς ἐτόλμησα ὅλως ἀνεφοδίστος νὰ ἔλθω νὰ ὁμιλήσω· καὶ μάλιστα ἄφοι ἤκουσα, ὅτι τινὲς διαδίδουσιν ὡς ὅτιθεν τοὺς λόγους μου ἄλλοι γράφουσιν ἐν Αῠθίναϊς καὶ ἐγὼ λαμβάνων αὐτοὺς ἀπαγγέλλω πρὸς ὑμᾶς ἐπιδεικνύμενος, ἐνῶ καθολοκληρίαν εἶμαι ἀγράμματος· ἀλλὰ τοὺς ἐγὼ διὰ νὰ εἶπω καθ' ὅμηρον, οὐκ ὄνομα οὐδὲ ἀλεγίζω, καὶ ἐπιμένω παρακαλῶν ὑμᾶς νὰ σταλῶσιν εἰς τὰς Ακαδημίας τὰ λεγόμενά μου καὶ ἂν αὗται ὁμολογήσωσι μετ' ἐμοῦ, εἶμαι βέβαιος ὅτι καὶ οἱ Λαζαρισταὶ πατέρες θὰ ὁμολογήσωσι τὴν ἡτταν αὐτῶν· τοῦτο δὲν εἶναι ταπεινώσις Κύριοι, διότι ἐνέχει τὶ τὸ ὑψηλὸν καὶ μέγα. Εἶναι μεγαλεῖον ὁπότεν ὁ ἐπιστάμων ὁμολογεῖ ὅτι ἡττήθη.

* *

Ζητῶ τέλος συγγνώμην παρὰ τῶν φίλων Λαζαριστῶν, ἂν ἐπύκρانا αὐτοὺς καὶ προσθέτω ὅτι ἀναλαμβάνω ἀκεραίαν τὴν εὐθύνην τῶν λεγομένων μου.

Καταπαύων τὸν λόγον εὐχαριστῶ τοῖς Συμποναίοις, οἵτινες τόσον μὲ ἠγάπησαν κατὰ τὴν ἐν τῇ πόλει αὐτῶν διατριβὴν μου ταύτην καὶ τόσον εὐγενῆ ἔχουσι τὴν καταγωγὴν αὐτῶν· ἀλλὰ μὴ λησμονῶμεν, Κύριοι, ὅτι καὶ ἂν εἴμεθα ἀπόγονοι σοφῶν προγόνων δὲν πρέπει ἐπὶ τῶν δαφνῶν αὐτῶν μόνον νὰ ἀναπανώμεθα· ὀφείλωμεν νὰ βαίνωμεν πρὸς τὴν πρόοδον καὶ νὰ ἀποδεικνύωμεν διὰ τῶν ἔργων ἡμῶν, ὅτι εἴμεθα ἄξιοι τούτων ἀπόγονοι· αὐτὴ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ ταπεινοῦ ὑφηγητοῦ τοῦ ἔθνικοῦ ἡμῶν Πανεπιστημίου.

Κύριοι, ὁ Θεὸς τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀληθείας δὲν εἶνε κακὸς. Οἱ Λαζαρισταὶ πατέρες, μόνον ἐκ τοῦ αἰσθήματος τῆς ἀληθείας ὀρμώμενοι ἐζήτησαν τὴν γνώμην μου. Πόσον εὐσεβῶς καὶ μετὰ πόσης εὐλαβείας καὶ εὐγενείας ἡμᾶς ἐπικαλοῦνται τὸ ὄνομα τῆς Παναγίας, ὅπως σῶσῃ ἡμᾶς καὶ ἐνώσῃ, Αὔριον τὰ λεχθέντα ἡμῶν ἴσως θὰ διασαλπίσωσιν αἱ ἐφημερίδες ἀπὸ τοῦ ἐνδὸς ἀκροῦ τῆς πόλεως μέχρι τοῦ ἑτέρου. Ἀλλ' οἱ κύριοι Δημοσιογράφοι οἱ διεργμηνεύοντες διὰ τῶν ἐφημερίδων τὰ συνεισθήματα ἡμῶν οἱ πατέρες οὗτοι τοῦ κράτους καὶ οἱ διδάσκαλοι τῆς ἀνθρωπότητος, ὅπως οὐκ ὀφείλουσι νὰ ἔχωσιν ἀρετὰς! Ω! πόσον ὑψηλότερον τῶν παθῶν κεῖται τὸ ἔργον αὐτῶν. Μὲ ἀκούσατε 1000 ἢ καὶ 2000 ἴσως ἄνθρωποι τὴν ἐσπέραν ταύτην, καθ' ἣν λαμβάνω τὴν τιμὴν καὶ νὰ σᾶς ἀποχαιρετήσω, διότι αὔριον τοιαύτην ὥραν, ἴσως θὰ εὐρίσκωμαι εἰς τὰς κλεινὰς ἡμῶν Ἀθήνας, ἀλλὰ τὸ μὲν σῶμα θὰ εἶνε ἐκεῖ, ἐνῶ τὸ πνευμά μου πάντοτε ἐν Συύργῃ. Επιτρέξατέ μοι ἐνταῦθα νὰ κάμω μικράν τινα παρέκβασιν ἔτι. Μὲ ἠγαπήσατε, ἀγαπητοὶ Συνοχῆται, καὶ σᾶς ἠγάπησα ἐπίσης, καίτοι τινὲς ἐξ ὑμῶν δὲν ὤκνησαν νὰ μὲ ὑβρίσωσι καὶ νὰ μὲ εἰρωνευθῶσι· πλὴν ἡ καλὸς σύννη τῶν φίλων μὲ ἠνάγκασε νὰ λησιμονήσω τὴν ὕβριν καὶ νὰ ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους ἔτι περισσότερον. Λησιμονῶ λοιπὸν τὰ πάντα καὶ εἶχομαι ὑμῖν ἀγάπην καὶ ἐνότητα πρὸς δόξαν καὶ καλὸν τοῦ γένους ἡμῶν.

ΤΕΛΟΣ.

Μετὰ πάροδον βραχείου χρόνου πέρατοῦται ἡ ἐκτύπωσις τοῦ σπουδαίου ἔργου τοῦ κ. Γ. ΛΑΜΠΙΑΚΗ ὑφηγητοῦ τοῦ

ἐν Ἑλλάδι Πανεπιστημίου καὶ ἰδιαιτέρου γραμματέως τῆς
Α. Μ. τῆς Βασιλείας τῆς Ἑλλάδος, **οἱ ἐπὶ Ἀστέρας**
τῆς Ἀποκαλύψεως. Ὅθεν παρακαλοῦνται οἱ ἔχοντες
ἀγγελίας, νὰ ἐπισπεύσωσι τὴν ἐπιστροφὴν αὐτῶν.

ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΤΕΥΧΟΣ

ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΟΣ ΤΙΜΑΤΑΙ

ἐν **Τουρκίᾳ** μὲν μεταλ. 12.— ἐν **Ἑλλάδι** δὲ 1 δραχμῆς
πανταχοῦ δὲ ἀλλάχου ἑνὸς φράγκου χουσοῦ.

ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΤΕΥΧΟΣ

ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΟΣ ΤΙΜΑΤΑΙ

ἐν **Τουρκίᾳ** μὲν μεταλ. 12.— ἐν **Ελλάδι** δὲ 1 δραχμῆς
πανταχοῦ δὲ ἀλλάχου ἑνὸς φράγκου χρουσοῦ.

Μετὰ πάροδον βραχείας χρόνου περατοῦνται ἡ ἐκτύπωσις
τοῦ σπουδαίου ἔργου τοῦ κ. Γ. ΛΑΜΠΑΚΗ ὑφηγητοῦ τοῦ
ἐν Ἑλλάδι Πανεπιστημίου καὶ ἰδιαιτέρου γραμματέως τῆς
Α. Μ. τῆς Βασιλίσσης τῆς Ἑλλάδος, **οἱ ἑπτὰ Ἀστέρες
τῆς Αποκαλύψεως**. Ὅθεν παρακαλοῦνται οἱ ἔχοντες
ἀγγελίαν, νὰ ἐπισπεύσωσι τὴν ἐπιστροφὴν αὐτῶν.